

Sicilleri Arşivi, Dâvud Paşa Mahkemesi, nr. 95, vr. 85^{a-b}), Mekke-i Mükerrreme Kadîrî Mehmed Râgîb Efendi de Fâtih Camii yanındaki I. Mahmud Kütüphanesi'ne 1251'de (1835) düzenlediği vakfiye ile kırk kitabını vakfetmiştir (Şer'îyye Sicilleri Arşivi, Evkâf-ı Hümâyûn Mufettişliği, nr. 418, vr. 49^a). Yine Mekke-i Mükerrreme kadılarından Âşir Efendizâde Mehmed Bahâeddin Efendi'nin Rebûlâhîr 1250'de (Ağustos 1834) kitaplarını dedesinin kütüphanesine, Şeyh İsmâil Hakkı'nın da 1252 (1836) yılında bazı kitaplarını Beşiktaş'taki Neccârzâde Mustafa Rızâeddin Dergâhı'na vakfettiği bilinmektedir.

Tanzimat döneminde İstanbul'da vakıf kütüphane kurma ve mevcut kütüphaneleri kitap başlılarıyla zenginleştirme faaliyetleri devam etmiştir. Bu dönemde Batı'daki örneklerle bakılarak yeni kütüphane kurma ve Batı tarzında yenileştirme faaliyetleri görülmekteyse de vakıf kütüphanelerinin yönetimi ve koleksiyonlarının teşkilinde büyük değişiklikler olduğu söylenemez. III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde valilik, sadrazamlık, kaptan-ı deryâlık görevlerinde bulunan Hüsrev Paşa İstanbul'da Eyüp'te 1255 (1839) yılında bir kütüphane tesis etmiştir (VGMA, nr. 747, s. 214). Bu devirde kurulan kütüphaneler arasında Sahaflar Şeyhizâde adıyla tanınan Esad Efendi'nin Yerebatan Sarayı yakınında tesis ettiği kütüphane (1262/1845-46), tarih ve edebiyat konulu kitaplar bakımından zengin bir koleksiyona sahipti. Kütüphanenin 1300 (1882) tarihinde basılan katalogundan kitap mevcudunun 3943 olduğu görülmektedir (VGMA, nr. 632, s. 407-408).

Şeyh Mehmed Murad'ın Çarşamba'da tesis ettiği Dârülmescnevî Kütüphanesi ile (1260/1844), Nâfîz Paşa'nın Yenikapı Mevlevihânesi'nde oluşturduğu kütüphane (1267/1850-51), Kalkandelenli Mehmed Ağa'nın Çarşamba'da kurduğu yeni medrese kütüphanesi (1286/1869-70), Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın Vâlîde Camii'nde (1288/1871), II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda (1299/1881-82), Vecihî Paşazâde Kemal Paşa'nın Sultanahmet civarında Dügümlü Baba Tekkesi'nde (1303/1885-86) kurulan kütüphaneleri, Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa'nın (1312/1894-95) ve Hacı Mahmud Efendi'nin Beşiktaş Yahyâ Efendi Dergâhı'nda (1319/1901) kurduğu kütüphaneler, Tanzimat'tan sonra İstanbul'da tesis edildiği bilinen vakıf kütüphaneleri arasında sayılabilir.

İstanbul'da özellikle Tanzimat'tan sonra vakıf kütüphaneleri dışında başka kütüphaneler de kurulmuştur. Bunların büyük bir kısmı, yenileşme döneminin ortaya çıkardığı eğitim kurumlarında tesis edilen, koleksiyonlarının önemli bir bölümünü fen ve teknik sahasındaki kitapların oluşturduğu okul kütüphaneleridir. Bu dönemde ayrıca bugünkü Millî Kütüphane'nin fonksiyonunu icra etmek üzere devlet tarafından Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî adıyla bir kütüphane de kurulmuştur (Ramazan 1301 / Haziran 1884).

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih İmâretî Vakfiyesi (haz. Osman Ergin), İstanbul 1945, s. 24-29; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 (1546), tür.yer.; Taşköprizâde, eş-Şekâ'ik, s. 167, 179; Süleymaniye Vakfiyesi (haz. K. Edib Kırkcıoğlu), Ankara 1962, s. 151-152; Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 546, 556; Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, I, 72; İz-zî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 219^b; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1283, s. 250; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârih*, II, 54, 63-64; *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey* (ed. Robert Walpole), London 1817, s. 171-172; *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American* (J.-J. Harper), New York 1833, s. 142; Cevdet, *Târih*, II, 46; Ahmed Refik [Altınay], *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, s. 36; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 210; Muzaffer Gökman, *Murat Molla: Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul 1943, s. 12; Süheyl Ünver, *Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, tür.yer.; a.mlf., *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1965, s. 47-48; a.mlf., "İstanbul'un İlk Kütüphanesi Hakkında", *Akşam Gazetesi*, 31 Ağustos 1942, s. 5; a.mlf., "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında", *TTK Bildiriler*, IV (1952), s. 309-311; a.mlf., "Mahmud Paşa Vakıfları ve Ekleri", *VD*, IV (1958), s. 65-76; Fethi İsfendiyoğlu, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952, s. 60-61, 267; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 232; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârisi II*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârisi III-IV*, tür.yer.; Müğân Cumbur, "Şeyhülislâm Velîyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 165-189; a.mlf., "Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XI/1-2, Ankara 1962, s. 3-4; a.mlf., "Kanûnî Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi", a.e., XVII/3 (1968), s. 139; a.mlf., "Osmanlı Çağı Türk Vakıf Kütüphanelerinde Personel Düzenini Geliştirme Çabaları", *TTK Bildiriler*, VII (1973), s. 675-688; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, tür.yer.; İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kurulştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988, tür.yer.; R. Tüba Çavdar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Selim Nüzhet Gerçek, "İstanbul Kütüphaneleri; Bunların İlk Hakkında Bir Yazı Dolayısıyla", *Akşam Gazetesi*, 27 Haziran 1942; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M.

1527-1528) Mâlî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV (1954), s. 308; a.mlf., "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", a.e., XXIII/1-2 (1963), s. 375.

İSMAİL E. ERÜNSAL

Divan Edebiyatında İstanbul. İstanbul klasik Türk edebiyatını derinden etkilemiş, Osmanlı edebiyat muhitinin merkezi olması sebebiyle doğrudan veya dolaylı olarak şair ve yazarların temaları arasında yer almıştır. İstanbul, pek az coğrafyaya nasip olan tabii güzelliği ve çeşitli manzaralarıyla şîre konu olmasının yanında fetihten sonra Türk-İslâm zevkinin ona kazandırdığı yeni çehre, bu çehrenin maddî öğelerini oluşturan mimarinin ortaya koyduğu muhteşem saraylar, yalılar, mâbedler, medreseler, bağlar bahçeler vb. mekân özellikleri de şehrin şîre yansımasını zenginleştirmiştir. Fetihden itibaren İstanbul için söylenen şiirlerde asırlar boyunca kademe kademe bir artış kendini gösterir.

İstanbul, müslüman kimliği kazanmasından önceki devirlerde daha ziyade Türk halk edebiyatı ürünlerinde bir ticarî merkez yahut "küffâr ili" olarak anılmıştır. Dede Korkut hikâyeleri, Battal Gazi destanları ve *Saltuknâme*'de İstanbul, hikâye kahramanlarının maceralı seyahatleri yahut Hz. Peygamber'in fetih müjdesi olan hadisi doğrultusundaki ülküleri çerçevesinde ele alınmıştır. Akşemseddin'in *Menâkıb*'i ile *Tuhfetü'l-uşşâk* mesnevisinde de konu yine İstanbul'un halk edebiyatı geleneğini devam ettirir tarzdadır. Bu tür edebî mahsuller fetihten itibaren rolünü divan edebiyatına devretmiş ve İstanbul, divan edebiyatının hem merkezi hem de ilham kaynaklarının belli başlılarından birini oluşturmuş, böylece şehri konu alan on iki adet müstakil şehrengiz kaleme alınmıştır (Levend, s. 67). Bunların dışında bazı mesnevilerde şehrin değişik cephelerini, insan, toplum, hayat ve tabiat özelliklerini anlatan bölümlere yer verilmiştir. Klasik Türk edebiyatının asırlar boyunca bütün şiir birikimini ihtiva eden yüzlerce divan, mesnevi ve diğer eserlerinde, her zaman ismi anılmasa da İstanbul'a dair olduğu anlaşılan hayat sahneleriyle dolu beyitlerin sıkça yer alması, şehrin edebiyata yansımaları konusundaki tesbitlere sınır çizmeyi zorlaştırır. Pek çok şair, divan şiirinin çerçevesinden taşmadan yaşadığı devrin zevk ve eğlencelerini, gezinti yerlerini, sosyal yapısını, mimarisini, yangın, deprem gibi âfetlerini, mevsimlerini ve

belirli günlerini, gelenek ve göreneklerini, atasözü ve deyimlerini, bayram ve düğünlerini, çarşı ve pazarlarını, mahalle ve semtlerini, edebiyat ve tasavvuf muhitlerini, bir kültür, sanat, devlet ve medeniyet merkezi olarak topyekün İstanbul'u mısralarında sanatkârane bir üslûpta işlemiştir.

Klasik Türk edebiyatı şairi, içinde yaşadığı şehirle olan alâkasını bilgi vermek arzusu olmasa da bir sanat ve üslûp süsü olarak şiirine yansıtmaktan uzak kalamamıştır. Böylece fırsat düştükçe kafiye, redif, edebî sanatlar ve muhtevada şehre ait bir özelliği zikrediveren şair aslında yaşadığı çağa ait, fakat zamanla bir belge niteliği de kazanacak olan, başka kaynaklarda pek rastlanmayacak cinsten bir takım tarihî olgu ve bilgileri kayda geçirimiş oluyordu. Bu açıdan bakıldığında İstanbul biraz da şairlerin bu tür mısralarıyla ölümsüzlük kazanmıştır denilebilir. Okuyucu bazan cenge çıkan bir ordunun coşkusunu, bazan tebdil gezen bir sultanın halk üzerindeki psikolojik etkisini, bazan bir düğün veya zafer sevincini, bazan da bir felâket veya isyan hüznünü bu şiirler vasıtasıyla hissedebilir. Fetih askerlerini cenge hazırlayan etkiyi anlamak, Osman Gazi'ye atfedilen, "İstanbul'u aç gülzâr yap" mısraında ifade edilen ideali hesaba katmadan eksik kalacaktır. Fetih günlerinin ardından Karamanlı Aynî'nin *Câmiu'n-nezâir*'de kayıtlı, "Revnakı bu kâinatın şehr-i Kostantin'dedir" nakaratlı murabbai, İstanbul'un o günkü konumunu zihinlerde birçok arşiv belgesinden daha canlı olarak şekillendirir. Hevâî'nin, "Gece çorbası çıkar bir belli kapı kalmamış" mısraında İstanbul'un sosyal durumu, "Geçilmez oldu yoldan / Sulu çamur gördün mü / Sokakları sel aldı / Böyle yağmur gördün mü" mısralarında ise yağmuru, çamuru, yolu ve sokağı başka tarihî kaynaklarda bulunamayacak tarzda canlı bir şekilde yansıtılmaktadır. Bugün Boğaziçi yahut Haliç'in tarihî coğrafyası hakkında verilecek her hüküm klasik şairlerin mısralarına muhtaçtır. Nedîm'in, "Seyr-i Sa'dâbâd'ı sen bir kerre ıyd olsun da gör" mısraındaki coşkuyu tanımadan Kâğıthane'yi, "Vâsıf binelim kayığa İstinje koyundan / Sâgar çekerek şevk ile Kandilli suyundan" beytini okumadan Boğaziçi'nin mehtap âlemlerini anlamak zordur. Divanlarda yer alan pek çok methiye, kasriyye, bahâriyye, tarih kıtası vb. manzumelerde İstanbul'un adı anılmasa da mutlaka bir dönemi, bir vasfı, bir mekânı hemen kendini göstermektedir. Bir şitâ-

ıyye kasidesinde şiirin yazıldığı yılın İstanbul'una dair kış tasvirleri, bir ıydiyyede kutlanan bayramın sosyal tarafı, bir methiye de artık tarih olmuş kişilerin şahsiyetleriyle ilgili önemli ipuçları her zaman bulunacaktır.

İstanbul'un Türk şiirinde anılması, fetihten sonra Osmanlı'nın büyük devlet özelliği kazandığı XV. yüzyıl ile başlar. Daha önce Germiyan, Bursa ve Edirne saraylarında teşekkül etmeye başlayan Türk şiiri fetihle birlikte yeni bir kimlik kazanırken İstanbul'da karşılaşılan yabancı unsurların etkisinde göz alıcı bir üslûba bürünüp hayatın tadını çıkarma felsefesi ve yaşama sevinciyle tanışır. Fâtih Sultan Mehmed'in, "Bağlamaz firdevse gönlünü Galata'yı gören / Kâfir olur ey müselmanlar o tersâyı gören" mısralarıyla başlayan gazeli şehirdeki gayri müslim yaşayış tarzının ileride Türk seciyesini nasıl etkileyeceğinin habercisi sayılabilir. Fâtih'in vezirlerinden olan asrın büyük şairi Ahmed Paşa Topkapı Sarayı hakkındaki kasidesinde buranın inşa tarihini de söyler: "Bünyâd-ı sarâyına budur ahsen-i târif / Kim ede mübarek tapunu hayy ü tüvânâ" (861/1457). Aynı dönemde Hamîdî'nin Sarây-ı Atık-i Âmire ile İstanbul'un hamam ve bahçelerini anlattığı bir kasidesi vardır (Ateş, I/1 [1953], s. 17-18). Yine bu yüzyılın sonlarında Tâcizâde Câfer Çelebi tarafından, İstanbul'u dikkate değer bir mekân duygusu ve şehir kimliğiyle ele almış ilk eser olan *Hevesnâme* nazmedilmiştir. Eser genel bir İstanbul tanıtımı ve övgüsünden sonra şehrin göz alıcı semtlerini, saraylarını, bazı kurumlarını, bahçelerini, Yedikule'yi, Ayasofya ve Fâtih camilerini, Sahn-ı Semân Medresesi'ni ve daha pek çok yerini tarihî, mimari, coğrafi ve içtimai yapılarıyla bölümler halinde tanıtır. Her bölümde ayrı ayrı anlatılan pek çok semt ve mekânın tasvir edildiği *Hevesnâme* İstanbul'un ilk kimlik kartı sayılabilir. Nitekim Tâcizâde'nin eseri, daha sonraki dönemlerde yazılacak bazı mesnevilerde İstanbul'a dair bölümler açılmasına örnek teşkil edecek ve şairlerin bakışlarını şehre daha çok yöneltmelerine vesile olacaktır.

XVI. yüzyıl İstanbul'un olduğu kadar divan şiirinin de en önemli çağıdır. Şiirin klasik yapı içinde olgunlaşmasıyla birlikte şairler de İstanbul hayatının değişik cephelerini mısralarında anmaya başlarlar. Galata, eğlence ve içki muhiti olarak "ayak seyri"nin has mekânı özelliğiyle şairlerin ilgi alanına girer. İstanbul Türkçesi şiir ve nesirde tekâmülünü tamam-

layıp bir cihan devleti dili haline gelir. Başta sultanü's-şuarâ Bâkî olmak üzere pek çok şairin ifadesine revnak katan bu Türkçe bütün bir Osmanlı edebiyatına bu yüzyılda yön verir.

II. Bayezid dönemi şairlerinden Sirozlu Sâdî, "Şehr-i İstanbul ki âlemde güzeller kânıdır / Dünyenin ârifleri katında Mısır-ı sânidir" matla'lı on beyitlik gazelinde İstanbul ile Mısır'ı (Kahire) değişik yönlerden karşılaştırarak İstanbul'un üstünlüğünü vurgulamaktadır. Âhî mahlaslı Benli Hasan'ın Galata vasfındaki, "Ha çeker başım beni durmaz bu deryâdan yana / Seyre çıkmıştır meğer dilber Galata'dan yana" matla'lı gazeli, şehrin Galata'daki zevk ve eğlence hayatına revaç vermek bakımından hayli sevilmiştir.

XVI. yüzyıl divan şiirinin İstanbul'la ilgili en bâriz vasfı millî bir nazım türü olan şehrengizlerin peşpeşe yazılmış olmasıdır. Mesihî'nin (ö. 918/1512) Edirne hakkındaki ilk şehrengizinin gördüğü rağbet İstanbul hakkında da şehrengizler kaleme alınmasına vesile olmuş, hatta şehrengiz türü bu asırda âdetâ İstanbul ile bütünleşmiştir. Bu konuda Kâtib adlı bir şair tarafından yazılan ilk şehrengizde (919/1513) önce İstanbul'un tarihçesi ve fethi anlatılıp II. Bayezid dönemi hakkında bilgi verilir ve bazı mimari eserleri tanıtır: "Bir ulu câmi var Ayasofiyeye / Rivâyet ba'zı eyler Âsafiyeye // Olup min ba'd Sultan Bâyezid Han / Bey oğlu bey -durur ol İbn-i Osman // Bir ulu câmi etmiş tâze bünyâd / Görenler dediler hep âferin-bâd". Yüzyılın ilk çeyreğinde bir diğer şehrengiz Defterdarzâde Ahmed Cemâli'nin kaleminden çıkmıştır. Zengin tasvirlerle âdetâ şehrin resmedildiği bu eserde İstanbul yedi tepeli bir su deryası olmanın yanı sıra bir insan ve ağaç deryası olarak anlatılır. Tepelerindeki minareler göklere birer asâ gibi yükselir. Boğaz'da yelkenliler uçar, sokaklarında asiller dolaşır. Göksu, Yenihisar, Kavak, Kadıköy, Üsküdar, Eyüp ve Beşiktaş'ta "sîmber"ler denize girer.

Kâtib'in eserini izleyen Taşlıcalı Yahyâ'nın şehrengizinde elli sekiz güzel üçer beyitle tanıtır. Sonunda da İstanbul'a dair bir kıta ile divandan iktibas edilen dört gazele yer verilir. Taşlıcalı Yahyâ'nın İstanbul'a gösterdiği rağbet *Şâh u Gedâ* mesnevisiyle devam eder. Klasik aşk mesnevileri içinde konusu İstanbul'da geçen orijinal bir eser olan *Şâh u Gedâ*, XVI. yüzyıl İstanbul'undaki tasavvufî hayatla ilgili olarak önemli bilgiler verir. Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya

İSTANBUL

gibi muhitlerin geniş tasvirlerle yer aldığı *Şâh u Gedâ* şehrin pek çok semtini coğrafi ve içtimai açıdan tanıtır. Fakîrî'nin İstanbul methinde uzunca bir mesneviyle başlayan, şehrin güzellerini şuh ifadelerle tasvir ettiği şehrengiz İstanbul'daki sosyal hayata ait dikkate değer ayrıntılar verir.

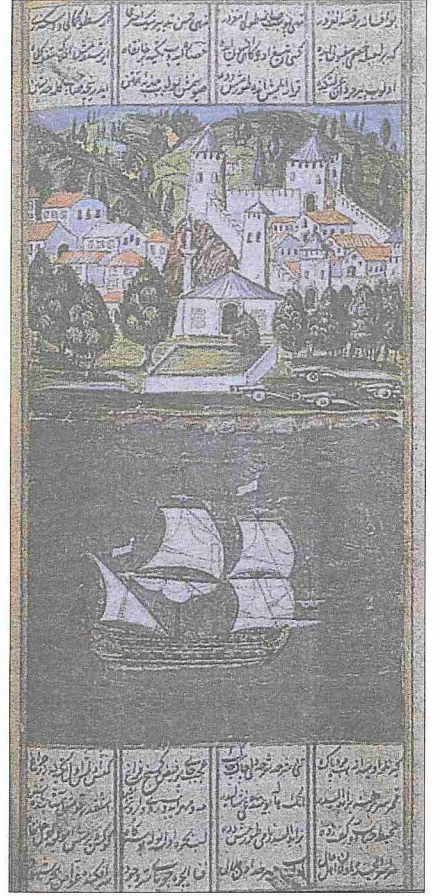
Şehrengiz yazma geleneğine Sâfi adlı bir şair de Farsça bir mesneviyle katılmıştır (944/1537-38). Aynı dönemde şairi bilinmeyen bir İstanbul şehrengizi, "Bihişt-âsâ cihanda câ-yı makbûl / Olurdu olsa ger şehir-i Sitanbul // K'anın her câ-yı cânân ile pürdür / Cihan bahrında bir kıymetli dürdür" beyitleriyle ve uzunca bir İstanbul methiyle başlar. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin dört beyitlik Ayasofya tasviri ve caminin bedesteni hakkında kaleme aldığı küçük bir mesnevisiyle Zihni mahlaslı Mumcuşâde Bâfi Çelebi'nin İstanbul ve Galata güzelleri hakkında kaleme aldığı, "Başım deryâsının iki yanında bu iki çeşmim / Biri şehir-i Sitanbul'dur biri şehir-i Galata'dır" matla'lı gazeli şehrin beşerî yapısını anlatması bakımından önemlidir. Aynı dönemde yazılan mensur *Surnâme-i Hümayun*, İstanbul'u minyatürlerle de anlatan bir eser olarak özellikle şehirdeki eğlence ve ticaret haya-

tını tasvir eder. Burada düğüne katılan esnaf gruplarının ayrı ayrı resmedilip anlatılması, devrin yüksek medeniyet seviyesini göstermesi bakımından dikkate değer.

Divan edebiyatının İstanbul hakkında ilk müstakil kitabı olan ve tezkire müellifi Latîfî'nin XVI. yüzyıl sanatkârane nesrine örnek teşkil eden *Evsâf-ı İstanbul* şehrin özelliklerini ve sosyal hayatını anlatan önemli bir belgedir. *Evsâf-ı İstanbul* İstanbul'un kuruluş ve fethinden başlayarak insanların, medreselerini, camilerini, surlarını, saraylarını, köşklarini, konaklarını, muhtelif semtlerini, evlerini, bahçelerini nesir ve nazım olarak inceden inceye anlatır. Azîzi Mustafa'nın *Nigâr-nâme-i Zevk-âmiz der Üslûb-ı Şehrengiz* adlı eseri ise İstanbul'un güzel hatırlarını konu alır.

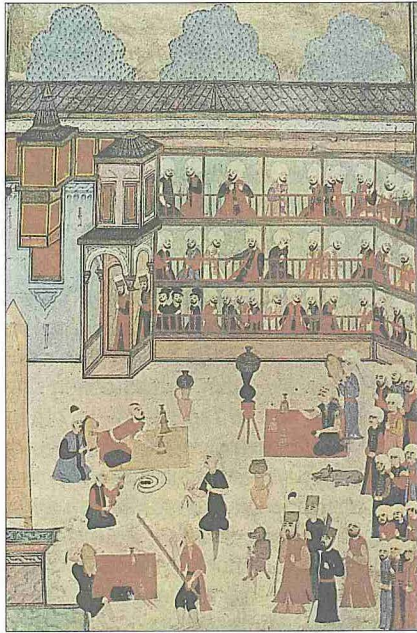
XVI. yüzyılın sonlarında, İstanbul Türkçesi'nin büyük temsilcisi Bâkî ile onun medreseden arkadaşları Âlî Mustafa ve Hoca Sâdeddin efendiler şehrin kültür hayatına damgalarını vurmuşlardır. Bâkî, daha ziyade İstanbul'un zevk ve eğlence dünyasına ışık tutan gazelleri ve şiir dilinde mükemmeli yakalayan üslûbu ile kendi çağının aynası olur. Özellikle, "Dilrûbâlarla aceb kesreti var her yolun / Geçmez hüblarından gönül İstanbul'un" ve, "Reh-i meyhânâyı kat' etti tiğ-i kahır sultanın / Su gibi arasın kesti Sitanbul u Galata'nın" matla'lı gazelleri baştan başa İstanbul'u anlatır. Hoca Sâdeddin, bir tarihçi olmakla beraber *Tâcü't-tevârih* adlı eserinin İstanbul'la ilgili bölümlerine serpiştirdiği kısa mesnevilerinde şehrin çeşitli yönlerini özendirici tarzda anlatır: "Aceb yer var mı İstanbul'a benzer / Ki yeksân ola onda hâk ile zer". Gelibolulu Âlî'nin *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis*'inde de İstanbul hayatı, örf ve âdetleri hakkında önemli parçalar vardır. Yine o *Menâkıb-ı Hünerverân*'ında meşhur hattat, nakkaş ve mücellitlerden bahsederken İstanbul sanatkârlarını da anlatır. Fakîrî'nin kaleme aldığı *Risâle-i Ta'rîfât* adlı şehrengiz tarzındaki küçük mesnevide ise İstanbul'daki muhtelif meslekler ve sosyal sınıflar hakkında bilgiler vardır.

XVII. yüzyıl, divan edebiyatında mesnevi nazım şeklinin ve bu türde yazılmış eserlerin yaygınlaştığı çağdır. Şair sayısında görülen artış yanında şiir konuları geniş bir zemine yayılır ve taklitten ziyade kısmen yerli malzemeyle yoğrulmaya başlar. Asrın başında İstanbul ile Edirne mukayesesinde bir gazel yazan Sultan I.

Nev'îzâde Atâî'nin *Hamse*'sinde Boğaziçi'nde Durmuş Dede Tekkesi'ni gösteren bir minyatür (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 1909, vr. 10*)

1582'de Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed için düzenlenen sünnet düğünündeki hokkabazların gösterisini tasvir eden minyatür (*Surnâme-i Hümayun*, TSMK, Hazine, nr. 1344, vr. 206*)

Ahmed (Bahtî) şehrin "sulu şeftalisi"ne varıncaya kadar nazma döküp, "O şehir-i dil-küşânın vafına denmiş gazeller çok / Velî Bahtî senin nazmın gibi rengin gazel olmaz" diyerek nazımın hakkında şiir nazmetmenin bir moda olduğunu bildirirse de bu çağın İstanbul anlatımları uzun soluklu olamamıştır. Nev'î'nin, "Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthane dünya bundadır / Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır" matlaıyla başlayan bir gazeliyle, "Eyledi kadrini ol câmi-i vâlâ ber-ter / Hâsılı oldu duâ hırmeni Atmeydanı" beytiyle Sultan Ahmed Camii'nden de bahsettiği kasidesi önemlidir.

Bu yüzyılın bilinen tek şehrengizini Tab'î İsmâil Efendi yazmıştır. Eyüp, Kâğıthane, Yenikapı ve Beşiktaş gibi semtlerin dikkate değer tasvirlerinin yer aldığı eserin baş tarafında, "İçinde cevri ü hicrân ü sitem bol / Felekte yok-durur illâ Sitanbul" bey-

tiyle başlayan bir methiye bulunur. Nev'îzâde Atâî'nin hamsesi içinde yer alan *Âlemnümâ* (*Sâkinâme*) adlı mesnevide Yûşâ, Gökso, Gümüşservi, Alemdağ ve Akbaba gibi şehrin uzak semtlerini resmeden şair, Rumelihisarı ile Anadoluhisarı arasında bir münazara tertibiyle buralara dair bütün güzellikleri dile getirir. *Neîhatü'l-ezhâr*'da devrin ahlâkî yapısını anlatırken *Hefthan*'da İstanbullu bir kuyumcu ile bir tüccarın mirasyedi oğullarının hikâyesini nakleder. *Sohbetü'l-ebkâr*'daki bir hikâyenin konusu da Üsküdar'da geçer. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin divanında İstanbul'a dair iki gazel, bir kıta ve bir müfred mevcuttur. Bunların içinde özellikle İstanbul'un bayramlarından bahseden gazel bu konuda değerli bir belge niteliğindedir.

XVII. yüzyılın ikinci derecede önemli şairlerinden Vecdî iki ayrı gazelinin makta' beyitlerinde İstanbul'un ve vefasız güzelinin hasretini sürgünde anlatırken, "Sitanbul'a o denlû ârzû var dilde ey Vecdî / Uçardım bulsam ammâ neyleyim bâl ü perim yoktur" der. Fasihî bir beytinde, İstanbul şiir muhitinin sanatta yenilik ve değişim gayretini ve belki de sebk-i Hindî'nin yaygınlık kazanmasını söz konusu ederek artık kitâbî değil hayatî bir şiiri gündeme getirir: "Lisân-ı köhnedan el çekti mahbûbu Sitanbul'un / Fasihî şâiran etmektedir tâze zeban peydâ". Kâşif, Hisar ve Gökso'ya dair beyitleri dışında bir kıtasında da Galata'nın değişmez özelliğini konu alır: "Kim ki İstanbul içre tevbe edip / Derse bir dahi içmezem sahâbâ / İtimâd eylemen sözüne anın / Galat'a ihtimâli var zîrâ".

XVII. yüzyılın İstanbul'u hakkında en ayrıntılı bilgiyi şüphesiz Evliya Çelebi vermektedir. Ünlü *Seyahatnâme*'sinin ilk cildini "maskat-ı re'si olan" İstanbul'a ayırmış olması şehrin bugün tarih olmuş hemen hemen her cephesini öğrenmeye imkân veren bir kaynaştır. Nesir dilinin ince teferruata açılan imkânlarıyla da zenginleşen bu anlatım bize âdetâ bir hayal şehri tanıtmaktadır. Evliya Çelebi şehrin efsane ile karışık kuruluşunu, çeşitli fetih denemelerini ve onu Türkler'e kazandıran son fethi uzun uzun hikâye ettikten sonra kendi dönemindeki semtleri sırayla anlatır. Bu yüzyılın en dikkate değer manzumelerinden biri olan Alaşehirli Veysi'nin murabbai, "Elâ ey kavm-i İslâmbol bulun tahkik olun âgâh" feryadıyla başlayıp İstanbul'un ahlâkî yapısını, halktaki ruhî cöküntüyü, kargaşa ve sapmalarını dile getiren sosyolojik bir tahlil gibidir.

XVIII. yüzyıl, şairlerin İstanbul'u anlatmakta âdetâ yarıştıkları ve onu klasik kuralların içinde eriterek semt semt mısralara yansıttıkları çağdır. Yüzyılın başında Râmî Mehmed Paşa'nın, Bebek semtini sevgilinin hayaline benzettiği gazelinden sonra İstanbul, devrin usta şairleri Sâbit ile Nâbî'nin ilgi alanlarına girer girmez birden bire şiir konularının ilk sıralarına oturmuştur. Sâbit'in divanında yer alan altı gazel, iki kıta, iki müfred ve bir kısa mesnevi tamamen İstanbul'a ait özellikleri dile getirmektedir. Ancak onun bu konudaki asıl önemli manzumesi İstanbul'un oruç günlerini maddî ve mânevî yönleriyle tasvir ettiği, zengin bilgiler verdiği ünlü ramazaniye kasidesidir.

Bu yüzyılın başında İstanbul'a derin ilgi duyan ve hasret besleyenlerin içinde hiç şüphesiz Nâbî ilk sırada gelir. Uzun müddet İstanbul'dan ayrı kalan Nâbî'nin hasret duygusuyla kaleme alınmış gazellerinde daha ziyade müteferrik bilgiler yer alır. Şehrin ihtişamı, göz dolduran âbideleri, erişilmez güzelliği ve güzelleri onun zarif lisanında ifadesini bulur. Ancak Nâbî'nin İstanbul'u başlı başına bir ideal olarak anlattığı beyitleri *Hayriyye*'sinde görülür. "Der-beyân-ı Şeref-i İstanbul" başlığı ile ayrı bir fasılda yetmiş beş beyit halinde anlattığı ve hemen her yönüne değindiği şehrin ilim ve irfan cephesini, aydınlarının durumunu, sanat, nezaket, bilgelik, yücelik, eğlence, zevk dolu zamanlar, temiz tabiat, hoş hava ve mimari güzelliklerini vurgulayıp taşra ile mukayesesini yapar. Özellikle denizde kayak safalarının doyulmaz zevkini dile getiren şair, o yıllarda şehirde baş gösteren veba yüzünden burayı terkedişine hayıflanarak İstanbul hakkında dualarda bulunur. Nâbî divanında mevcut on bir gazelde de İstanbul'un değişik özelliklerine ait anlatımları görmek mümkündür. Bilhassa "Aya-sofiyye'de" redifli müzeyyel gazel, bir ibadethanenin tanımı ve tanıtımı açısından oldukça tatminkâr bir tasvir örneğidir. "Nâbî mektebi"nin müntesiplerinden olan pek çok şair de üstatlarının geleneğini yaşatma çabasıyla İstanbul'dan bahsetmeyi âdetâ vazife bilmiştir. Bunlardan Osmanzâde Ahmed Taib'in, İstanbul'un 1124 (1712) yılında geçirdiği yangın hakkında yazdığı bir tarih kıtasıyla Nazîm'in İstanbul sevgisiyle dolu, "Tuhfe-i nazm-ı terim yârân-ı İstanbul'dadır" dediği bir gazeli önemlidir.

Divan edebiyatının bütün zamanları içinde en büyük İstanbul şairi hiç şüphesiz Nedîm'dir. Hemen her nazım şeklinde

kaleme aldığı manzumelerinde ve pek çoğu daha kendi çağında bestelenen şarkılarında İstanbul'u anlatmak onda bir tutkuya dönüşmüştür. Divanındaki birçok beyit ve manzume âdetâ İstanbul'un bir belgeseli niteliğindedir. "Bu şehri Sitanbul ki bî-misl ü bahâdîr / Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdîr" diyerek başladığı kasidesinin nesib bölümünü, "İstanbul'un evsâfını mümkün mü beyân hiç" ifadesiyle bitirmesi İstanbul hakkında söylenecek sözlerin sınır çizilemeyeceğini gösterir. Onun manzumelerinde İstanbul en canlı, en güzel, en ince nükte ve hayallerle yerini almış, III. Ahmed ve İbrâhim Paşa devrinin bütün zevk ve neşesiyle şehrin tabii ve mimari güzellikleri dile gelmiştir. Kasidelerinin teşbîb bölümlerinde çok defa genel çerçevesiyle ele alınan şehir gazeller ve şarkılarda Sâdâbâd merkezli, bir kaside kadar uzayıp giden müzeyyel tarih kıtalarında ise mimari merkezli olarak anlatılır. Hemen her şiirine şehrin havası, suyu, neşesi, eğlencesi ve yaşayışı sinmiş gibidir. Mazmunları şehir hayatından devşirilmiş unsurlarla doludur (Hasibe Mazioğlu, *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, tür.yer.).

Nedîm ile aynı dönemde İstanbul'a rağbet etmiş şairlerden Seyyid Vehbî'nin şûhâne gazellerinde İstanbul'un kültür coğrafyası ve tabiat manzaralarına sık sık rastlanır. Sultan III. Ahmed Çeşmesi için söylediği, "Târîhi Sultan Ahmed'in cârî zebân-ı lûleden / Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ" (1141/1728-29) tarih beytini de ihtiva eden kıtası yanında İstanbul hakkında müteferrik manzumeleri de bulunan Vehbî'nin şehre dair en önemli şiirleri *Surnâme*'sinde yer alır. 1132 (1720) yılında III. Ahmed'in dört şehzadesinin sünnet merasimiyle üç kızının düğünlerine dair günü gününe ve fasıllar halinde tertiplenen eser, o günlerdeki İstanbul'un mahallî hususiyetlerinden örf ve âdetlerine kadar pek çok yönünü bir vesika hüviyetinde anlatır. Aynı dönemlerde Süleyman Nahîfî ise Sâdâbâd vasfında bir gazel ve bir kasriyye ile İstanbul sevgisini dile getirir ve şehri Mısır, Şam ve Bağdat'tan üstün tutar: "Görmedikçe kasr-ı Sa'dâbâd'ı bilmezsin nedir / İster isen Mısır ü Şâm u hitta-i Bağdâd'ı gör".

XVIII. yüzyılda divan şiiri İstanbul hakkında nazmedilen yeni bir türle tanışır: Sâhilnâme (sevâhilnâme). O güne kadar hiçbir şairin denemediği bu tarz, İstanbul'un dillere destan sahillerini ve bu sahillerde kurulmuş yerleşim alanlarını bi-

rer ikişer beyit halinde sanatlı bir ifade ile anlatır. Şehrin topografik yapısı ve dönemin sosyal hayatı hakkında da önemli bilgiler ihtiva eden ilk sâhilnâmeyi Mustafa Fennî (ö. 1158/1745) kaleme almıştır. Mesnevi biçiminde düzenlenen eser, Boğaziçi sahilinde iskelesi bulunan toplam altmış iki yerleşim alanını konu edinmiştir. Bu yüzyılda ayrıca Neccârzâde Şeyh Rızâ'nın semtin tasavvufî özelliklerinden kesitler sunduğu "Beşiktaş" redifli iki gazeli, Sâib'in İstanbul mahbublarını konu alan bir gazeliyle Üsküdar Sarayı vasfında bir murabbai, Mustafa Rahmî'nin Şerefâbâd kasr-ı hümayununun inşâ tarihini bildiren bir kıtası ile biri Neşâtâbâd vasfında, diğeri Beşiktaş vasfında iki şarkısı mevcuttur. Yine, "Bin yüz altmış sekizin evvel-i hamsininde / Dondu deryâ-yı Si-tanbul hele bu hikmete bak" (31 Ocak-21 Mart 1755) matlayla başlayan bir tarih kıtası nazmetmiş olan Hevâyî, I. Mahmud'a sunulan bir şitâiyye kasidesi ve İstanbul'un Çubuklu ve Galata gibi semtleri yanında muhtelif yönlerini dile getiren üç gazel yazan Hâtem ile iki gazel, bir kıta ve III. Ahmed ile Damad İbrâhim Paşa methinde bir iyydiyye kaleme alan Çelebizâde Asım Efendi de İstanbul'u anlatan şairlerdir. Nâbî mektebini devam ettiren Belîğ Mehmed Emîn, içinde İstanbul adının anıldığı dokuz gazeli yanında bazı kasidelerinde de şehrin gündelik hayatına eğilmiş, gazellerinde İstanbul semtleriyle ilgili telakkileri, eğlence âlemlerini ve şehrin güzellerine dair duygularını dile getirmiştir.

Şehri değişik yönlerden mısralarına konu edinen diğer şairler içinde Muhlis Mustafa Efendi'nin mütekerrir beyti, "Kand-i dilber gibi dil eğlencesi / Gam-kûsârım Karaağaç bahçesi" olan müseddes bir şarkısını, Abdürrezzak Nevres Efendi'nin İstanbul hasretini dile getiren iki gazelini, Râgıb Paşa'nın, "Hâh Mısır ü hâh Bağdâd işte Şehbâ işte Şâm / Var mıdır İstanbul'un mümtâz ü müstesnâları" diyerek İstanbul'u bütün Şark dünyasına üstün tuttuğunu gösteren beytinin de yer aldığı şiirlerini hatırlatmak gerekir. Râgıb Paşa'nın yanında yetişmiş bir İstanbul çocuğu olan Haşmet ise üç kaside, on gazel ve bir kıtada İstanbul'a dair tasvir ve övgülere yer verirken şehrin sahillerinden uzak iç semtleri ve mekânlarını da (Fatih, Vefa, Şehzadebaşı vb.) anlatır. Ramazâniyyesi sosyolojik incelemelere fırsat verecek kadar zengin olup bahâriyyesi de o dönem İstanbul'unun iklim ve tabiatını tasvir bakımından bir belge değeri taşı-

maktadır. Şeyhülislâm Ebûishakzâde Esad Efendi'ye yazdığı methiyede ise şehrin ticarî hayatı ile esnafın durumları tasvir edilmiştir. Ârif Süleyman'ın Beşiktaş Sarayı için kaleme aldığı bir kaside, Nâsîd'in çeşitli semtlerdeki (Küçüksu, Şemsipaşa, Beşiktaş) mehtap eğlencelerini konu alan bir şarkısı ile Esrar Dede'nin iki gazeli de bu yüzyıl için anılmaya değer İstanbul manzumelerindendir.

Şeyh Galib'in pek çok manzumesinde İstanbul tasavvuf muhitiyle XVIII. yüzyıl sanat ve edebiyat ortamının dolaylı te- rennümüleri vardır. Sık sık başvurduğu semboller çok defa kendi çevresinin ilhamlarını ihtiva eder. Meselâ İstanbul'un peş peşe gördüğü yangınlar onun mısralarına, "Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş" şeklinde akseder. Çeşitli mimari eserlerle devrin kişileri hakkında söylediği tarih kıtaları çağının kronolojisini takip ettirecek kadar çoktur. Özellikle III. Selim devrinde en mutantan günlerini yaşayan Çırağan Sahilsarayı hakkında söylediği bir şarkı, bir kıt'a-i kebîre ve bu sahil sarayın kapısı üzerine hakke edilen, "Sabâhu'l-hayr-ı devlet bu der-i vâlâ-yı ismettir / İki bâli hüma-yı mihr ü şehbâl-i saâdetdir / Nücûm-ı âsuman deryûze eyler âsitânından / Çerâğân ile memlû bir Çirâğân-ı inâyettir" kıtası dikkat çekicidir. III. Selim'e sunduğu bahâriyye kasidesinde İstanbul baharlarının en güzel anlatımlarından biri görülür.

Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul hakkındaki manzumeleriyle ünlü iki şair daha yetişmiştir. Bunlardan biri Fennî'nin *Sevâhîlnâme*'sine kaside şeklinde nazîre yazan İzzet'tir. III. Selim'e ithaf ettiği altmış beş beyitlik sâhilnâmesi, anlattığı İstanbul iskelelerinin bazısı bugün mevcut olmadığından artık bir belge niteliği kazanmıştır. İkincisi olan Sümbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* adlı mesnevisinde Nâbî'nin *Hayriyye*'si yolundan yürüyerek kendi çağının İstanbul'undan izler taşıyan beyitlerle yaşadığı dönem âdeti tenkit eder. Onun anlattığı pek çok iş kolu ve sivil toplum manzarası aslında içinde yaşadığı şehrin tasvirinden ibarettir. *Şevkengiz* adlı 779 beyitlik mesnevisi ise insan bedeninin güzelliklerini, ten zevklerini ve İstanbul güzellerini tasvir ederken çok defa müstehcene varan çağrışımlara imkân verişle dikkat çeker. Kasideleri yanında beş gazel, bir müstezad ve İstanbul'daki pek çok mimari yapı için söylediği tarih kıtaları da şehrin özelliklerini ayrıntı kabildinden anlattığı manzumeledir.

XIX. yüzyıl divan şiirinin kendini tekrar devridir ve bütün tür ve şekiller gibi İstanbul teması da önceki örneklere benzer bir devamlılık gösterir. Enderunlu Vâsıf'ın *Hûbannâme* ve *Zenânnâme*'si bir yana bırakılırsa bu dönem manzumelerinde genel olarak İstanbul anlatımları yerine Boğaziçi ve köylerine dair düşünce ve tasvirlerle yönelmeler görülür. Yüzyılın başlarında Boğaziçi'ne dair şiirler yazan üç şairden Kâmil'nin üç gazeli, Neş'et'in bir kaside, bir gazel ve bir kıt'a-i kebîresi, Pertev'in de bir gazeli ve Nedîm'in bir gazeline tahmisi vardır. Bu yüzyılın İstanbul âşık şairleri arasında İlhamî mahlasıyla III. Selim de yer alır. İstanbul'a dair üç kıta, bir gazel ve sekiz şarkısında bilhassa seçkin zümrenin devam ettiği âşûde muhitler, mesireler, kamariye ve kasırlar, deniz ve sahil eğlenceleri dile getirilir ve lüks hayatın tasvirleri yapılır. Bu arada saltanat kayıkları ve denizde mehtap âlemleri de şiire yansımıştır: "Gece bir yağlı piyâdeyle gezip deryâda / Bir iki mutrib-i hoş-nâme olup âmâde / Okusun tâze sabâ şarkıları sahrâda / Gidelim seyr-i çemenzâr edelim leyl ü nehâr."

Divan edebiyatının İstanbul ağırlıklı son müstakil eserleri Enderunlu Fâzıl'ın kaleminden çıkmıştır. Nedîm ve Sâbit çizgisinde yazdığı manzumelerinde Fâzıl XIX. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'da yaşanan hayata, topluma ve çevreye dikkat çekmiş, daha ziyade sefahat, zevk ve eğlence dünyasını, mahallî gelenek ve çılgınlıkları halk dilinin ifade ve deyimlerinden faydalananak mesnevi biçiminde anlatmıştır. İstanbul'a dair belgesel niteliğindeki bu mesnevilerinden *Hûbannâme*'de İstanbul dilberlerinin beden yapıları, kişilik ve huy özellikleri yönünden ele alındığı elli üç beyitlik özel bir bölüm mevcuttur. *Zenânnâme* ise divan şiirinde erotizme kaçan bir üslûpla kaleme alınmış olup "Der-beyân-ı Zenân-ı İslâmbol" bölümünde çeşitli kavimlere mensup kadınların özelliklerinden lâubali bir üslûpla bahsedilir. *Defter-i Aşk* isimli küçük mesnevisinde kendi başından geçen bir aşk macerasını anlatmıştır. Burada İstanbul'daki aşk âlemine dair zengin motifler vardır. *Çenginâme*, XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'da ünlü olmuş çengiler ve çengi kollarının dökümünü yapıp haklarında birer dörtlükle bilgi verir. Şairin bütün bu eserlerinde dönemin örf ve âdetlerine dair ayrıntılar bulmak mümkündür. Fâzıl'dan sonra İstanbul'a ilgi gösterenler arasında Reisülküttâb Ârif bir kaside ve bir kıtası, Ârif Mehmed iki küçük şarkısı,

Refî-i Kalâyî iki gazeli, Halim Giray da yine iki gazeliyle şehrin o dönemde çok yaygın bir eğlence tarzı olan mehtaba çıkma geleneğini terennüm etmişlerdir. Sürûrî'nin divanında İstanbul'a dair dokuz gazel, bir kaside ve bir kıtası yer alır.

Enderunlu Vâsîf İstanbul'un mehtap âlemlerini en güzel anlatan şairdir. Vâsîf, çoğu bestelenmiş şarkılarıyla hem çağının insanını etkilemiş hem de Nedîm'den sonra şarkı geleneğini zirveye çıkarmış bir şair olarak manzumelerinde sık sık İstanbul'u terennüm etmiştir. Yirmi üç adet şarkısında doğrudan doğruya İstanbul mehtapları, güzelleri, aşkları, sevdaları anlatılır. "Olalım Göksu'ya mahfice revan" bunların en tanınmışıdır. Devrin önemli şairlerinden olup İstanbul'a ilgisiz kalamayanlardan biri de Keçecizâde İzzet Molla'dır. Onun gazel, kıta, tarih gibi bazı manzumelerinde İstanbul'un denizi ve eğlence âlemi farklı yönleriyle ele alınmıştır.

İstanbul'la ilgili olarak Hızırağazâde Saîd Bey'in bir şarkısı, Râsîh-i Enderûnî'nin bir kaseside ve Adlî mahlasıyla yazan II. Mahmud'un iki şarkısı hariç tutulursa bu dönemin İstanbul hayatından ilham alan manzumelerini Sermed yazmıştır. Onun iki gazeli yanında asıl üzerinde durulması gereken İstanbul şarkılarıdır. XIX. yüzyıl İstanbul halkının beğenerek okuyup dinlediği bu şarkılarda çeşitli yönlerden şehrin panoraması sergilenir. Gündelik İstanbul Türkçesi'nin kullanıldığı, daha ziyade eğlence dünyasına dikkatleri çeken bu manzumelerde yine Boğaziçi, Göksu mesiresi ve mehtap eğlenceleri ön plandadır. Sermed'in II. Mahmud'a sunduğu altmış sekiz beyitlik bir mesnevi olan bahâriyyesinde devrin İstanbul'u ve bir âb âlemi âdeta tarih bilgisi vericesine ayrıntılarıyla hikâye edilmiştir. Manzume zengin folklorik malzeme ile doludur.

Divan edebiyatı Tanzimat yıllarından itibaren giderek gözden düşmüş ve üstat şairler yetiştiremez olmuştur. Ancak yine de uzun müddet bu edebiyatın şekil ve türlerini kullanarak, telakkilerini tekrarlayarak şiir yazılmaya devam edilmiştir. Bu şairler içinde, yüzyılın sonuna kadar mahdud manzumesinde İstanbul adını anan ve şehre dair daha önceki örneklerinden pek de farklı olmayan tasvirlerle yer veren Ayıntaplı Aynî, Leylâ Hanım, Âli Bey, Şeref Hanım, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Fatîm Efendi, Şâkir Ahmed Paşa, Pertev Paşa, Osman Nevres, Ziyâ Paşa, Nâil Hilmî, Hasircizâde Mehmed, Seniî-i Mevlevî, Münîf Mehmed Paşa gibi şairler yetişmişse de bunların arasında ne İs-

tanbul şairi denilebilecek büyük üstatlar ne de alışılmış manzumelerden farklı bir söyleyişe ulaşan şiirler çıkmıştır.

Kuralcı ve şekilci yapısına rağmen divan edebiyatının yaklaşık beş asır boyunca İstanbul'a gösterdiği ilgi şehrin kültür mirası bakımından fevkalâde önemlidir. Bu şiirlerde tanıtılan İstanbul'u ne tarihler ne de diğer yazılı kaynaklar bu kadar coşkulu ve derin çağrışımlarla ifade edebilir. Bu bakımdan eski İstanbul'u anlatan her mısra edebî kıymeti yanında aynı zamanda bir arşiv belgesi değeri taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul* (nşr. Nermin Suner [Pekin]), İstanbul 1977, s. XIII-XV; Hoca Sâdeddin, *Tâcû'l-tevârih*, İstanbul 1280, II, 419, 430-434; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, tür.yer.; Nâbî, *Hayriyye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 67-75; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 250-254; Sümbülzâde Vehbî, *Lâtifiyye* (haz. Süreyya A. Beyzadeoğlu), İstanbul 1994, tür.yer.; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, tür.yer.; Fennî, *Sevâhîlnâme*, İstanbul 1327; Ahmet Refik [Altınay], *Lâle Devri*, İstanbul 1915, s. 33-39; Refik Ahmed [Sevengil], *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1927, s. 43-46, 130-134, 139-143; Subhiye Candâş, *Taşlıcalı Yahya Bey ve Şah ü Geda Mesnevisi'nin Dört Nüsha Üzerinden Tenkidli Neşri* (mezuniyet tezi, 1941), İÜ Türiyat Enstitüsü Ktp., T, nr. 137, s. 25, 43; Asaf Halet Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul*, İstanbul 1953, tür.yer.; A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul Şiirleri Antolojisi*, İstanbul 1953, tür.yer.; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, tür.yer.; Nebil Fazıl Alsan, *Şair, Edib ve Tarihçi Kalemî ile İstanbul*, İstanbul 1973, s. 110-114; İsmail Erünsal, *The Life and Works of Tâcizade Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Divân*, İstanbul 1983, s. XLVII, LX; Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1987, s. 22-24; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, tür.yer.; Hasibe Mazioğlu, *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Ankara 1992, s. 43-78, tür.yer.; Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993, s. 337-390; İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed ve Divanı*, İstanbul 1994, s. 156; Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, İstanbul 1997, tür.yer.; Abdülkadir Karahan, "Nâbî ve İstanbul Sevgisi", *TDL*, sy. 20 (1953), s. 567-570; Ahmet Ateş, "Fetihten Az Sonra Bir İstanbul Tasviri", *Fatih ve İstanbul*, I/1, İstanbul 1953, s. 17-18; İsmail Hamî Danişmend, "Destan ve Divan Edebiyatında İstanbul Sevgisi", a.e., I/1 (1953), s. 79-97; Mehmet Kaplan, "İstanbul [Divan Edebiyatında]", *İA*, V/2, s. 1214/160-163; Mehmed Çavuşoğlu, "Taşlıcalı Dukaginzade Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi", *TDED*, XVII (1969), s. 73-78; İskender Pala, "Divan Edebiyatı", *DBİst.A*, III, 63-68.

İSKENDER PALA

Halk Edebiyatında İstanbul. İstanbul, fetihten önce ve sonra Türk folklorunda

ve halk edebiyatı ürünlerinde çeşitli özellikleriyle yer almıştır. Bunların başlıcaları menkıbeler, halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, fıkralar, koşma, türkû ve destanlar, mâniler, ninniler, atasözleri, bilmeçeler, tekerlemeler ve geleneksel Türk tiyatrosu örnekleridir. Halk edebiyatı ürünleri arasında fetihten önceki İstanbul'dan söz eden ilk eserlerden *Dede Korkut Kitabı*'nda (s. 117-118) İstanbul, bezirgânların mal almak için gittikleri uzak bir şehir olarak zikredilmektedir. Battal Gazi hikâyelerinde de Kadıköy ve Üsküdar semtlerine kadar gelen Battal Gazi'nin Hârûnürreşid'in İstanbul kuşatmasından sonra Üsküdar'da kaldığı ve Anadolu yakasına yağmaladığı anlatılır (*İA*, II, 346). Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de, Battal Gazi'nin yedi yıl kadar Üsküdar ve Kadıköy tarafında kaldığını, buraları imar edip bağ ve bahçe haline getirdiğini, bu bağlara "Battal bağları" denildiğini, Kadıköy'ün adının Battal Gazi'ye izâfeten "Gazi köyü" olduğunu belirtmesi (I, 470-471) bu rivayetin o zamanda da bilindiğini gösterir. Selçuklular döneminde yaşayan ve adı çevresinde efsaneler oluşan Sarı Saltuk da hikâyelere göre İstanbul'a gelmiş, bir küffar beldesi olan şehri yangına vermiş, maiyetindekilerle Ayasofya'da namaz kılmış, kâfirlerle savaşıp onları haraca bağladıktan sonra şehirden ayrılmıştır (Ebülhayr Rûmî, I, 66-68; İz, s. 286-290). İstanbul'un fethi için Bizans önlerine gelen müslüman askerler arasında şehid düşen ve o gece sabaha kadar mezarına nur yağdığına inanılan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezarının II. Mehmed'in kuşatması esnasında Akşemseddin tarafından bulunuşu ve fetihten itibaren Eyüp semtinin imar edilişi etrafında teşekkül eden hikâyeler (Evliya Çelebi, I, 401-402) İstanbul'u halk kültürünün ayrılmaz bir parçası durumuna getirmiştir. İstanbul Boğazı'nın en yüksek tepesindeki Yûşa' nebi mezarı da yine fetihten önceki hristiyanî ve İslâmî menkıbelere karışmıştır. Önemli ziyaret yerlerinden biri olan Yûşa' nebinin, Hz. Mûsâ'nın kız kardeşinin oğlu ve ordularının sancaktarı olduğuna, bir savaşta gövdesi ikiye ayrılıp belden aşağısının kıyıda kaldığına, belden yukarısının ise bugün mezarının bulunduğu tepeye kadar tırmandığına inanılmaktadır. O tepede 10-15 m. uzunluğunda bir mezarı bulunan Yûşa'nın ayaklarının kaldığı kıyıda da şifalı bir su çıktığı kabul edilir.

İstanbul'da birçok velî yaşamış ve ölüm-lerinden sonra çeşitli semtlere defnedil-